

Ruslands og Øst-europas økonomi

Hans Aage: Økonomiske Omvæltninger i Rusland og Øst-europa. Fortid. Nutid. Fremtid, systime, Herning 1994, 344 s., kr. 248.-, ISBN 87-7783-376-7.

Forfatteren til den her anmeldte bog har gennem den sidste halve snes år været ansvarlig for fagområdet "sovjetisk økonomi" ved Økonomisk Institut på Københavns Universitet. I 1989 blev han dr. polit. på en afhandling inden for området. Siden begyndelsen af året 1994 har han været professor på Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning ved Roskilde Universitetscenter.

Forfatteren har i denne bog gjort sig umage med at skrive om de forandringer, der siden slutningen af 1980'erne har fundet sted i Sovjetunionen, Rusland og efterfølgerepublikkerne samt Østeuropa inkl. Jugoslavien og det tidligere DDR, på en måde således at ikke-specialister kan få en forståelse af, hvad der er sket. Bogens indhold kan inddeles i følgende hovedafsnit:

- krisefænomener og kriseårsager
- kapitalismens udvikling i Rusland siden 1991
- udviklingen i de baltiske lande, de østeuropæiske lande samt det tidligere DDR og Jugoslavien
- befolkningens holdninger, demokrati og velstand.

Krisefænomener og kriseårsager behandler forfatteren på den måde, at han sonderer mellem tre forskellige typer af *krisefænomener*:

- akutte makroøkonomiske balanceproblemer

- mere langsigtede vækstproblemer
- langsigtede problemer omkring bæredygtighed (p. 98).

De *mulige årsager* til krisefænomenerne inddeler han i følgende kategorier

- ressource- og miljøproblemer
- forfejlet økonomisk politik
- planøkonomiens iboende ineffektivitet
- social opløsning (p. 98).

I sin behandling af disse spørgsmål sonderer forfatteren mere eller mindre eksplicit mellem *systemfejl* og *politikfejl*. Denne sondring er uanset dens simpelhed meget nyttig til at undgå de meget forsimplede påstande, der cirkulerer omkring kapitalismens henholdsvis socialismens nødvendige overlegenhed. Forholdet er naturligvis, at de respektive produktionsmåder har stærke henholdsvis svage sider, som kan betegnes som systemboende. Men selv det bedste system kan ødelægges ved tåbelige beslutninger. Omvendt kan et svagt systems fejl mildnes kraftigt ved vise beslutninger.

Konklusionen af Aages analyse på dette niveau er, at krisen i Rusland er en blanding af akutte balanceproblemer og en begyndende vækstkrise, som er i færd med at udvikle sig til en krise på globalt niveau, som hænger sammen med manglende bæredygtighed.

Men den umiddelbare årsag til krisen er uansvarlig økonomisk politik, som hænger sammen med årsagerne til vækstkrisen, nemlig stigende problemer med at fremskaffe de påkrævede ressourcer - især energi. For at afbøde og skjule vækstproblemerne blev der ført en kortsigtet økonomisk politik, der dels op-

retholdt forbruget, dels begræn-
sede investeringer og skatteind-
betalinger. Det hele blev finansie-
ret med pengeudstedelse. Det
sovjetiske sammenbrud, ind-
tørringen af den russiske olie-
strøm samt nødvendigheden af at
omstille produktionen til konkurrence på verdensmarkedet udløste det østeuropæiske sammenbrud. Endelig er den sociale opløsning i samfundene blevet en selvstændig kriseårsag (p. 99).

Hans Aage konkluderer sin analyse generelt med at fastslå, at krisens fundamentale årsag skal findes i et misforhold mellem fire forhold:

- præferencer
- teknisk formåen
- ressourcemængder
- fordelingsmetoder (p. 110).

Det er nu en central påstand i forfatterens analyse, at det ikke alene er i den forhenværende realsocialisme, at der findes sådanne misforhold. Vi har de samme eller rettere tilsvarende misforhold i realkapitalismen. Eksempelvis kunne en hel del af vores arbejdsløshedsproblemer løses, hvis vi ville skifte vort forbrug fra forbrug af transport i private biler til forbrug af menneskelige tjenesteydelser (pp. 110-111).

Kapitalismens udvikling i Rusland siden 1991 eller udviklingen i den sovjetiske økonomi siden midten af 1980'erne beskrives på følgende vis. Med Gorbatsjovs overtagelse af partilederposten i 1985 blev der iværksat en udvikling, som beskrives på den måde, at det gamle system og dets spilleregler demonteres i stigende grad, men vel at mærke uden at der opbygges et nyt system og nye spilleregler. Der sker en decentralisering af indflydelsen, men ikke en

tilsvarende decentralisering af ansvaret. Det hjælper ikke at give virksomhederne muligheder for at give lønforhøjelser, hvis de ikke samtidig udsættes for muligheden for at gå fallit eller på anden måde at mærke konsekvenserne af deres beslutninger.

Udviklingen siden Jeltsins magtovertagelse efter kupforsøget i august 1991 beskrives. Især privatiseringstiltagene får en del ord med på vejen. Vigtigt er, at sondringen mellem den "lille" privatisering og den "store" privatisering understreges. Den lille privatisering er privatiseringen af de små servicevirksomheder, fremstillingsvirksomheder og byggevirksomheder. Den er stort set gennemført. Den store privatisering er først for alvor ved at gå i gang i midten af 1994. Den omfatter de meget store industrielle virksomheder, som har været så dominerende i Sovjetunionen.

En vigtig pointe er forfatterens understregning af det betænkkelige i at privatisere monopolvirksomheder. Det har været galt nok med statslige monopoler, men det bliver ikke bedre af, at monopolmagten nu går over til private kapitalister. Specielt i en tilstand, hvor der ikke findes en forbrugerorganisering eller politisk organisering til at modvirke den manglende konkurrence på varemarkedernes udbudsside.

Udviklingen i de *baltiske lande*, de *østeuropæiske lande* samt i det tidligere *DDR* og *Jugoslavien* behandles også. Det økonomisk afgørende i det gamle system var, at disse lande (Jugoslavien undtaget) af Sovjetunionen blev forsynet med olie til priser, der var ekstremt lave sammenholdt med verdensmarkedsprisen. Omvendt

blev landene bundet tæt sammen med Sovjetunionen. Det er en interessant opfattelse, forfatteren giver udtryk for. Nemlig, at det ikke kan siges generelt, at landene blev udbyttet i den løbende samhandel med Sovjetunionen. Derimod kan det måske siges, at deres tab bestod i, at de fik påtvunget et økonomisk system, der ikke var så effektivt, som det kunne have været.

Der gives en udmærket oversigt over de problemer, landene har fået, efter at de hidtidige økonomiske forbindelser er blevet kappet over, i og med opløsningen af den tidligere økonomiske samarbejdsorganisation COMECON. Specielt i forbindelse med det tidligere DDR omtales risikoen for, at området bliver et tilbagestående område i lighed med Syditalien efter Italiens samling i 1860'erne eller de amerikanske sydstaten efter deres nederlag i Borgerkrigen 1861-65. En vigtig del af forklaringen på denne risiko ses i det forhold, at lønningerne i eks-DDR straks ved genforeningen blev bragt op på det vesttyske niveau, samtidig med at produktiviteten var langt lavere. Dette gør det naturligvis ikke til interessante investeringsområder. Specielt ikke når omkostningsniveauerne i naboområderne i Tjekkiet eller Ungarn ligger langt lavere.

Jugoslavien med dette nu også opløste lands specielle selvforvaltningssystem er også godt at få forstand af. Dog skal det nævnes, at forfatteren ikke ser det gamle selvforvaltningssystem som en direkte årsag til den senere opløsning. Snarere går den oprindelige ulighed og splittelse ind som en forklaring på, at selvforvaltningssystemet var en må-

de at sameksistere på for et stykke tid.

Endelig slutter bogen af med tre centrale kapitler om befolkningens *holdninger, demokrati og velstand*. I eks-Sovjet og Rusland har forsyningen med materielle værdier altid spillet en stor rolle og gør det fortsat. Men det er en interessant dimension ved udviklingen i Sovjet, at forbruget faktisk blev ved med at vokse op til 1990, ganske vist med aftagende procentsatser. Aages pointe er imidlertid her, at *forventningerne og kravene blot voksede endnu hurtigere* (pp. 277-278). Det var især de unge, som var utilfredse, og som i øvrigt også havde mest grund til at være det, idet de var relativt dårligst aflønnet.

Et interessant holdningsmæssigt forhold er, at frie markeder efterhånden er blevet meget populære i Rusland og Østeuropa. Men samtidig er frie priser ikke blevet det samme. Denne type af inkonsistens i bevidstheden er naturligvis ikke særegent for denne del af verden, men den siger noget om, hvad folk har forestillet sig ville blive konsekvenserne af kapitalismens reetablering. I kapitlet om *demokrati* gør forfatteren sine læsere den store fortjeneste at sondre mellem demokrati for producenterne, for forbrugerne, for skatteyderne og for fremtidige generationer.

Det centrale budskab i dette kapitel er, at i forhold til tidligere må forbrugernes rettigheder over for producenterne styrkes, således at der skabes et frit forbrugsvalg og uden for meget tidsspilde. Dernæst må der ske en accept af privat aktivitet og virkelyst. Endelig må der ske en bevarelse af retten til beskæfti-

gelse (p. 300). Alt dette kan ske via en effektivisering af markedsforholdene samt etablering af en effektiv kontraktret. Dog ikke nødvendigvis den fulde beskæftigelse. Men det centrale problem omkring demokrati for fremtidige generationer kan overhovedet ikke løses af markedet.

Dette problem omkring demokrati for fremtidige generationer fører forfatteren over til det afsluttende kapitel om *velstand*. Her vender han tilbage til bæredygtighedsproblematikken. Han citerer den nu afdøde ex-marxistiske økonom Mogens Boserup, der udgav en bog med titlen *Vor voksende verden* i 1974. Aages svar på denne opfattelse er, at økonomien vokser, men verden vokser ikke! (p. 303). Et Lenin-citat sætter trumf på med hensyn til, hvad Lenin og Aage mener om denne type økonomer: "... de har sagt og siger stadig en utrolig bunke nonsens" (p. 303).

Det er her, at Aages grundsynspunkter kommer meget klart frem: for det første *fungerer markedet kun på kort sigt*, og for det andet *afhænger ligevægt i økonomien af fordelingen af ressourcerne* (p. 305). Det helt afgørende problem er nu, at de ufødte generationer ikke kan deltage i diskussionen af, hvorledes vi skal behandle ressourcerne herunder vand, luft og klima i dag, således at der også kan eksistere et ordentligt liv om hundrede eller tusinde år.

Den eneste måde at gøre noget ved dette basale problem er ikke alene ifølge Hans Aage, men også ifølge økonomi-nobelpristagere som Jan Tinbergen og Trygve Haavelmo, at bremse væksten i den rige verden. Dette kræver

politisk styring af produktionen og den globale fordeling (p. 306). Her sætter Aage ind med en kritik af Marx og Engels for deres blindhed over for de økologiske problemer og tro på, at videnskab og teknik kan løse disses opkomst eller konsekvenserne heraf.

Sammenfattende forekommer bogen nærværende anmelder en særdeles relevant og interessant behandling af de problemer, der har været baggrunden for de store forandringer i det gamle Sovjetunionen og Østeuropa. Læseren får i hvert fald at vide, at *valget ikke står mellem den gamle planøkonomiske model og en brølende kapitalisme*. Der er behov for et rationelt prissystem og en fleksibilitet på arbejdsmarkedet, men der er så sandelig også behov for planøkonomi og politik på alt, hvad der vedrører eksterne effekter og ikke-private goder.

Endelig er det vigtigt at understrege, at et godt og fornuftigt system stadigvæk kræver en fornuftig og stærk politik for at få et tilsigtet helhedsresultat frem. I betragtning af alt det liberalistiske vrøvl udviklingen i Sovjet og Østeuropa har givet anledning til, er dette forfriskende og påkrævet.

Den eneste svaghed ved bogen er ret mange gentagelser og en mangel på eksplicit fremstilling af det teori- og modelunivers, hvori bogen befinder sig.

Jørgen Lindgaard Pedersen

Arbejderoplysning i dag: Fagbevægelsens interne uddannelser

Anders Süg Andersen, Henning Salling Olesen, Finn M. Sommer og Kirsten Weber:

En oplevelse for livet - en undersøgelse af Fagbevægelsens Interne Uddannelser. Erhvervs- og Voksenuddannelsesgruppen, Roskilde Universitetscenter, Roskilde 1993, 370 s., ISBN 87-7349-185-3.

Fagbevægelsens Interne Uddannelser (i det følgende FIU) er et forholdsvis omfattende system. I 1990 blev der gennemført 42.000 deltageruger fordelt på 35.000 deltagere. Heraf har de 18.000 deltaget i uge- eller to-ugekurser, mens de 17.000 øvrige har deltaget i korterevarende kurser. Omsætningen i form af driftsudgifter til undervisningen og dækning af arbejdsindtægtstab udgør ca. 500 millioner kroner i 1990. Hertil kommer store udgifter til skoler. Højskolerne får støtte i kraft af højskoleloven, mens forbundsskolerne betales af forbundene selv. De enkelte forbund modtog 132 millioner kroner gennem Uddannelsesfonden, hvis midler tilvejebringes gennem et bidrag fra arbejdsgiverne inden for LO-DA-området. Systemet blev etableret i dens nuværende form inkl. den ret enestående finansieringsform, men med fagbevægelsen som suveræn i beslutningerne om uddannelsens indhold og form, i 1973 (pp. 59-60).

I slutningen af 1980'erne besluttede FIU-komiteen som er ansvarlig for FIU-aktiviteterne at

iværksætte et forskningsprojekt til undersøgelse af, om systemet virker efter hensigten. Formedelst en bevilling på 1 million kroner fra FIU påtog Erhvervs- og Voksenuddannelsesgruppen ved Roskilde Universitetscenter sig at gennemføre denne undersøgelse. Men det er værd at bemærke sig, at det har været forskergruppen, der - på grundlag af nogle problemstillinger FIU ønskede undersøgt - har udførelset undersøgelsen og selvstændigt valgt teori og metode. Den her foreliggende publikation udgør den videnskabelige afrapportering fra projektet og er færdiggjort i 1992. Undersøgelsens *formål* anføres at være en undersøgelse af forholdet mellem FIU's målsætning, undervisningen i praksis og deltagerens hverdag og livssituation (p. 8). *Baggrunden* for undersøgelsen er den forventede udvidelse af fagbevægelsens opgaver og forandring i virkemåde i de kommende år. Der tænkes især på arbejdets ændrede placering i hverdagslivet, krav om uddybet demokrati samt den interne strukturudvikling i fagbevægelsen, der stiller nye krav til fagbevægelsens tillidsfolk.

FIU-uddannelsernes formål er at lægge grunden til en bred faglig og politisk aktivitet, der går videre end blot at varetage de traditionelle og aftalemæssige opgaver. Nu vides det imidlertid, at kursusdeltagerne ikke altid handler som det skulle forventes i forhold til kursernes indhold og hvad deltagerne siger under kurserne. Derfor er det interessant at undersøge, hvilken effekt kurserne har for deltagerne (pp. 8-9).

Det *teoretiske* udgangspunkt præsenteres på den måde, at der

sondres mellem *uddannelsesfunktioner* og *læreprocesser*.

Uddannelsesfunktionerne er primært kvalificering og socialisering. *Kvalificering* består i, at mennesker bibringes viden, færdigheder og holdninger for at kunne varetage et bestemt job. I forhold til fagbevægelsesjobs bliver der tale om, at mennesker som individer bliver i stand til at udfylde deres plads inden for organisationen såvel i henseende til dens hidtidige opgaver som i forhold til de udfordringer den stilles overfor i takt med den løbende udvikling i arbejdsliv og samfund i bredere forstand (p. 17).

Socialisering betyder derimod, at mennesker lærer at integrere sig med andre mennesker og at tilpasse sig. I denne forbindelse er det interessant at undersøge om fagbevægelsen udgør en "socialdemokratisk lejr" i samfundet eller om den snarere er en del af det samlede samfund (p. 18). Den anden side af det teoretiske perspektiv er *læreprocesserne*. Her er det vigtigt at erindre sig, at kursusdeltagerne har et hverdagsliv som er afgørende for den måde, hvorpå uddannelsesfunktionerne varetages. Det er centralt at forstå, at det er en aktiv subjektiv tilegnelse af omverdenen, når mennesker tilegner sig værdier og normer. Det vurderes, at hverdagsliv og livshistorie er vigtigt, ligesom hverdagsbevidsthed og erfaring er det (pp. 20-26). *Hovedproblestillingerne* i undersøgelsen bliver på basis af det teoretiske perspektiv og ud fra opdragsgiverens interesser følgende:

- Undervisningen
- Personerne
- Hverdagssituationen.

Det er nu en væsentlig anta-

gelse i projektet, at hver af disse tre områder har deres egen udviklingslogik. Følgende hovedspørgsmål stilles:

For det første stilles spørgsmålet om hvem *deltagerne* i kurset er. Hvilken arbejdssituation i henseende til beskæftigelsessituation, branche og arbejdspladens karakter, og hvilken personlig baggrund i henseende til alder, køn, skolebaggrund og faglige og andre tillidsposter.

For det andet spørges der om *hvilken betydning FIU-kurserne har for deltageres holdninger og bevidsthed* såvel i forhold til deres faglige arbejde og andre samfundsforhold som deres personlige udvikling og holdninger.

For det tredje spørges der om *hvilken betydning FIU-kursernes struktur, organisering, pædagogik og indhold har for resultatet af kurserne*. Nærmere bestemt ses der på, om der er bestemte faktorer, der kan udpeges som vigtige for kursernes konsekvenser i hverdagen. Hvorledes rekrutteres lærerne til kurserne, og hvad er deres opfattelse af deres opgave? Kan der ud fra pædagogiske overvejelser peges på udviklingsbehov og hvorledes kan resultaterne forbedres? (pp. 29-30).

De *metoder*, der anvendes i undersøgelsen er en kombination af spørgeskemaer til et bredt udsnit af deltagere med sigte på at opnå statistisk holdbarhed i besvarelserne, intensive interviews med deltagere, interviews med lærere samt undersøgelse af undervisningsmateriale.

Det er specielt interessant, at der foretages såvel en længdesnitsundersøgelse som en tværsnitsundersøgelse. Længdesnitsundersøgelsen består i, at perso-

ner, der har deltaget i kurser i 1980 henholdsvis 1985 udspringes om deres forudsætninger, kursusdeltagelse og faglige og øvrige livsløb. Tværsnitsundersøgelsen foretages på personer, der samtidig, nærmere bestemt i 1990, har deltaget i centrale moduler i det tværfaglige system.

Hvilke *resultater* kommer der så ud af undersøgelsen? Ud fra en vurdering af uddannelsens formål som bestående i at motivere til faglig aktivitet, at give relevant viden i forhold hertil samt at udvikle nogle mere almene kompetencer af betydning for den faglige aktivitet, men også for den enkelte i almindelighed, bliver konklusionen, at der opnås stort elementært udbytte. Men det er især de mindst uddannelsesvante grupper, der er positive. De yngre og veluddannede er klart mindre begejstrede (p. 359).

Et andet resultat som undersøgelsen viser er, at uddannelsessystemet i høj grad bidrager til at skabe sammenhæng i fagbevægelsen som helhed. Der tænkes dels på bevidsthed om andre grupper og dels på loyalitet over for fagbevægelsen som helhed.

FIU-systemet skaber ikke den faglige interesse. Det er kun tillidsrepræsentanter, der benytter sig af uddannelserne. Systemet fungerer derimod på den måde, at det også bidrager til en selektionsproces samtidig med, at det er medvirkende til at etablere en fælles kultur for dem, der bliver tilbage.

Uddannelsens værdier og normer stammer fra den traditionelle arbejderkultur, faglig interessekamp og socialdemokratisk velfærdspolitik. Der er tale om

en udpræget lejrbevidsthed.

Der er i uddannelserne udviklet en pædagogik og samværskultur, der giver plads for deltageres erfaringer og behov og respekterer dem som voksne mennesker. Uddannelserne fungerer som led i en personlig udvikling i bred forstand. Det er især kvinder og deltagere uden omfattende uddannelsesforudsætninger, der er meget glade for uddannelsen.

Derimod er de helt unge og de relativt veluddannede mindre, men dog fortsat rimeligt tilfredse med uddannelsen. Hvad undersøgelsen ikke viser, er hvorvidt denne mere kritiske holdning er udtryk for en effekt, der stammer fra, at de nye generationer har fået en anden og bedre uddannelse i skolesystemet og en anden livshistorie. I den grad dette er tilfældet står FIU-systemet over for store krav om tilpasning.

Uddannelsens som oftest ikke-udtalte tilknytning til den socialdemokratiske lejrkultur virker stødende på nogle deltagere. Ikke så meget i den forstand, at deltagerne tager afstand fra de fælles meninger, men snarere som en irritation over at blive praktet en totalløsning på. Forfatterne tolker dette på den måde, at uddannelsernes indre univers ikke hænger sammen med alle deltageres hverdagsliv og opfattelse af uddannelsen. Der kritiseres et par punkter, hvor uddannelsessystemet er utilstrækkeligt. For det første er tidshorizonten alt for kort. Der bliver ikke tid til at bearbejde alt det man hører om. For det andet er det alt for lukket (pp. 359-361).

For at gå over til nogle *vurderinger* af undersøgelsen skal der

ikke være nogen tvivl om, at vi får meget at vide og en hel del af det vi får at vide er interessant. Det interessante opstår, når vi får åbnet op for de forskellige black boxes som f.eks. kursusdeltagere, der bliver delt ind efter alder, køn og uddannelsesforudsætninger. Hvad jeg savner eller kunne ønske mig en nærmere diskussion af, er spørgsmålet mellem videns- og instrumentilegnelse på den ene side og holdningsdannelse og -udvikling på den anden side. Det fremgår jo rimeligt klart, at de unge og relativt veluddannede deltagere stiller krav om selv at vurdere facts, forståelsesrammer og konklusioner. De ønsker ikke at få præsenteret en totalløsning som sandheden. Men alternativet er næppe en post-modernistisk fjernsynstolkningstilgang. Men hvad med en ægte pluralisme, hvor såvel det socialdemokratiske som andre synspunkter blev præsenteret?

Jørgen Lindgaard Pedersen

Kommunisme i Tyskland 1945/46-dokumenter

Dokumente zur Geschichte der kommunistischen Bewegung in Deutschland. Reihe 1945/1946. Bd. 2 Protokolle der erweiterten Sitzungen des Sekretariats des Zentralkomitees der KPD Juli 1945 bis Februar 1946.

Udg. af Günter Benser und Hans-Joachim Krusch, K.G. Saur Vvag, Munchen 1994, XII, 708 s., DM 320.-, ISBN 3-598-11116-9.

Bd. 2 understreger, hvad bd. 1 lovede, nemlig at der her foreligger en fremragende og nyt-

tig kildepublikation (se AH 42 s. 79-80). Den har betydning udover det kommunistiske parti, fordi kilderne reflekterer situationen i Tyskland umiddelbart efter krigens afslutning. Det er værd at huske på, at alle, også de tyske partier, på dette tidspunkt gik ud fra tanken om en samlet tysk stat, der midlertidigt stod under fremmede militærmagters jurisdiktion, men som efter nogle måneder/år igen ville få en selvstændig tysk regering, og at det gjaldt om at forberede denne situation.

I dette bind genoptrykkes protokollerne fra KPD's udvidede sekretariats møder. I modsætning til de ofte rent organisatoriske diskussioner i sekretariatet, som var grundlaget for bd. 1 i serien, genspejler disse møder i langt højere grad den politiske diskussion i partiet, partiledelsens holdninger og overvejelser og den kritik, den udsattes for fra medlemmernes side.

Et væsentligt spørgsmål i denne periode var agrarreformen. Dels havde KPD lært af Weimartiden, at junkerne ikke ligefrem hørte til blandt demokratiets støttestøtter, dels var der et stort behov for udstykning, fordi de fordrevne fra de østtyske områder skulle genhuses, og landarbejderne også skulle have mulighed for at blive selvstændige bønder eller snarere husmænd, idet jordtildelingerne lå på 5-10 ha. Endvidere - og det var her, at Weimartidens erfaringer især gjorde sig gældende - gjaldt det om at skabe et demokratisk potentiale på landet, at skabe et lag, der følte sig knyttet til det demokrati, som havde givet det jord, og ikke til de reaktionære og konservative kræfter, der i en

genskabt normal kapitalistisk stat selvfølgelig ville kræve at få deres godser tilbage og dermed fratage bønderne deres nyerhvervede ejendom og samtidig være en stærk antidemokratisk faktor. Det er den situation, vi ser i Tyskland efter 1990 - det er måske ikke så mærkeligt, at PDS i det landbrugsdominerede Mecklenburg-Vorpommern har sin største opbakning (der er imidlertid en brist i denne overvejelse: i Finland fik mange landarbejdere tildelt jord efter første verdenskrig - for derefter at opføre sig som normale bønder og blive den quasi-fascistiske lappobevægelses massebasis).

Imidlertid var ønsket om en demokratisering udgangspunktet for agrarreformen i den sovjetiske zone, og den blev gennemført til trods for de borgerlige blok-partiers modstand. Også inden for KPD var der naturligvis modsætninger om den taktiske fremgangsmåde, hvilket protokollerne klart viser.

Andre centrale punkter, der diskuteredes på de ialt 11 møder fra juli 1945 til febr. 1946, var en demokratisk skolereform og i sammenhæng hermed spørgsmål om en fornyelse af åndslivet, fagbevægelsens rolle herunder spørgsmål om bedriftsråd og arbejdsret, samarbejdet med de andre partier herunder især med socialdemokraterne - som bekendt var det et åbent spørgsmål, om de to partier skulle samarbejde eller sluttes sammen til et parti. Problemerne opstod bl.a. i forbindelse med spørgsmålet om, hvem der var SPD's ledelse: Ledelsen i Berlin eller Kurt Schumachers gruppe i den engelske zone. Som bekendt splittedes SPD i et vestparti, som ik-

ke deltog i sammenslutningen i foråret 1946, og et østparti, som var med til at danne SED. Det vil formentligt blive belyst yderligere i de kommende bind, men spiller allerede en betydelig rolle her.

Især på de første møder var KPD's egen rolle og selvforståelse, partiets genopbygning og ideologi væsentlige. Diskussionerne havde deres udgangspunkt i den sovjetiske besættelseszone og behandlede kun spørgsmål, der vedrørte denne. En undtagelse fra dette var mødet i januar 1946, hvor næsten alle distriktsorganisationer også fra de vestlige zoner var repræsenterede.

De vestlige delegeredes beretninger viser de meget forskellige betingelser for politisk arbejde i de 4 zoner. I den engelske og amerikanske zone hindrede besættelsesmagterne opbygningen af et frit demokratisk partivæsen, det var vanskeligt at opbygge centrale politiske strukturer, og i den franske zone var det simpelt hen forbudt.

Diskussionerne på konferencerne gengiver de erfaringer, de aktive kommunister gjorde i løbet af andet halvår 1945 på mange forskellige områder. De viser intensive diskussioner og overvejelser på baggrund af en yderst vanskelig situation.

Dette binds faksimilerede dokumenter stammer fra KPD's og Wilhelms Piecks arkiver. De er ret forskellige af omfang og værdi. Specielt Piecks notater er vanskelige at interpretare, og udgiverne gør ikke noget forsøg på det, de advarer endda mod for hurtige udsagn på baggrund af dem. Årsagen til, at de alligevel bliver gengivet her, er, at de for nogle vigtige møders vedkom-

mende synes at være de eneste bevarede interne kilder. Udgiverne har imidlertid nyredigeret disse notater i forhold til tidligere forsøg og understreger, at disse kilder er vanskeligt tilgængelige. Spørgsmålet er, om det egentlig er rimeligt at udgive notaterne, når de kun kan bruges af folk med meget stor specialviden. Havde det ikke været mere fornuftigt at lade dem forblive utrykte i arkivet?

Bindet afsluttes med en deltager- og talerfortegnelse til samtlige dokumenter. Noteapparatet er igen omfangsrigt (1124 noter), men savnet af et personregister gør sig meget bemærket. Det må man vente med til bind 5, som vil indeholde samtlige registre, og som ifølge planen udkommer i 1995.

Gerd Callesen

Historie og samfundsfag i folkeskolen

Formål og centrale kundskabs- og færdighedsområder.

Folkeskolens fag.

Undervisningsministeriet, København 1994, 120 s., kr. 150.-. ISBN 87-603-0419-7.

I 1972 udsendte DASF (nu SiD) en pjece om skolebøgernes indhold. Den var et resultat af en undersøgelse af en stor del af det undervisningsmateriale, som dengang anvendtes i folkeskolen i historie, samfundslære og erhvervsorientering. Undersøgelsens konklusioner var nedslående. De udtrykte bl.a., at "Den undervisning, der med udgangspunkt i *Den blå Betænkning*s målformulering har fundet sted i

historie, samfundslære og erhvervsorientering, har været præget af, at eleverne 1. i historie er blevet opdraget på et finkulturelt og nationalt grundlag byggende på en idealiseret historieopfattelse, 2. i samfundslære har fået en beskrivelse af et statisk samfund og dets institutioner, 3. i erhvervsorientering har fået et ufuldstændigt og ensidigt billede af arbejdernes forhold og problemer" (s. 36).

Meget vand er løbet i stranden siden dengang. Først og fremmest er der sket det, at myndighedernes og politikernes interesse for folkeskolen ved siden af skolens struktur mere og mere er kommet til også at omfatte undervisningens indhold. Spørgsmålet om, hvilken dannelse undervisningen og læringen bibringer eleverne er blevet stadig mere påtrængende i de seneste 20 år.

Det har betydet, at den politiske og faglige opmærksomhed over for undervisningsmaterialet er skærpet, ikke mindst i de fag, som har med samfundsforhold at gøre. Og det har medført, at der ved siden af materialet med den ukritiske, idealiserede historieopfattelse og det statiske, ensidige samfundsbillede er blevet udgivet en del materialer med et samfundskritisk indhold om arbejdernes og almindelige menneskers dagligliv. Det gælder både fremstillinger af dansk historie over længere perioder, emne- og temahefter, og video og film. Disse materialer er blevet udgivet af private forlag, Dansk Historielærerforening og organisationer, som på forskellig vis beskæftiger sig med arbejderne og deres historie: fagbevægelsen, SFAH og Arbejdermuseet. Det ensidige billede eller den mang-

lende oplysning om almindelige menneskers levevilkår er i undervisningsmaterialet blevet afløst af muligheden for, at eleverne kan få en alsidig viden om disse forhold.

Men det er ikke kun undervisningsmaterialet, som i den forløbne periode har undergået forandringer. Siden *Den Blå Betænkning*s tid har den danske folkeskole fået to nye love, i 1975 og i 1993 - den sidste med virkning fra 1. august 1994 - og de to love er blevet fulgt op af nye officielle dokumenter for de enkelte fag. Også i disse dokumenter træder det klart frem i samfundsfagene, herunder historie, at vægten er forskudt hen imod en øget interesse for dagliglivet blandt almindelige mennesker, bl.a. arbejdere.

I skrivende stund er de nye læseplaner og undervisningsvejledninger for skolens fag og fagområder under udarbejdelse. Men allerede før sommerferien kunne undervisningsministeriet udsende de forskellige læseplansudvalgs formuleringer af formål og centrale kundskabs- og færdighedsområder for de enkelte fag og fagområder, herunder historie, det nye fag samfundsfag og uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering. Det skete i den smukke publikation *Formål og centrale kundskabs- og færdighedsområder. Folkeskolens fag*. Det nye i denne publikation er ikke blot indholdet, men også det forhold, at både fagenes formål og deres centrale kundskabs- og færdighedsområder har forskriftsmæssig karakter, dvs. at alle elever og lærere i folkeskolen skal følge dem. Selv om områderne beskrives i åbne og brede formuleringer,

betyder det en vis centralisering i folkeskolens faglige indhold.

Hvis der skal gives en kort karakteristik af indholdet i bestemmelserne for historie, samfundsfag og uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering, vil det være naturligt at tage udgangspunkt i den hensigtserklæring for samfundsfag, som findes i bemærkningerne til folkeskoleloven.

"Faget samfundsfag behandler grundlæggende samfundsfaglige emner og problemstillinger i et historisk og samfundsfagligt perspektiv. Hovedvægten i faget lægges på økonomi, sociale relationer og dansk og international politik, herunder bl.a. politiske institutioner og arbejdsmarkedets organisationer. Faget skal medvirke **til**, at eleverne udvikler overblik, holdninger, sans for perspektiver, kritisk sans og evne til at iagttage, analysere og vurdere. Faget skal således bidrage til elevernes forståelse af, at demokrati bygger på viden om samfundet og dets historiske forudsætninger, på et personligt tilgængeligt værdigrundlag og på den enkelte medleven og medansvar for løsningen af fælles opgaver." I denne hensigtserklærings ånd er de foreløbige bestemmelser for de omtalte fag/fagområder udformede.

Den demokratiske, politiske dannelse, således som den er beskrevet i sidste halvdel af hensigtserklæringen, er et af hovedformålene med undervisningen. I dannelsen indgår en kritisk, analyserende og vurderende evne og holdning, og undervisningen skal øge elevernes "lyst til og motivation for aktiv deltagelse i et demokratisk samfund", som

det udtrykkes i formålet for historie.

Et andet hovedformål er, at undervisningen styrker elevernes historie- og samfundsbevidsthed, dvs. deres forståelse af samspillet mellem fortid, nutid og fremtid, og deres indsigt i, at mennesker er historieskabte og historieskabende. Det indebærer en dynamisk forståelse af samfundsforhold og samfundsproblemer.

Undervisningen skal være problemorienteret og altså ikke kun reproducere færdige synspunkter og opfattelser og etablere beskrivelser af samfundsforhold før og nu. Den skal indeholde reelle undersøgelser og åbne muligheder for refleksioner over og debatter om forskellige historieopfattelser og samfundssyn.

Indholdet i undervisningen skal være knyttet til "elevernes virkelighedsopfattelse og livsforståelse i nutiden". Det gælder også i historieundervisningen, hvorfra ordlyden er hentet.

Både i formålsformuleringen for historie og for samfundsfag lægges der vægt på, at undervisningen omfatter nationale og internationale konflikter, og ligestilling og ligeværd, bl.a. mellem kønnene, har en central placering. Det samme gælder menneskenes forhold til naturgrundlaget og menneskerettighederne.

Arbejdsmarkedets forhold og organisationer er omtalt i flere sammenhænge, og det samme gælder de politiske partier og det politiske system og dets udvikling. Selv med DASF's kritiske øjne fra 1972 er det vanskeligt at få øje på forhold eller vendinger i de nye bestemmelser, der forhindrer en sådan undervisning i samfundsforhold og deres histo-

riske baggrund, som arbejderbevægelsen vil kunne acceptere. Det er lettere at få øje på vendinger, der fremmer en sådan undervisning.

Nu er det så op til udgiverne af undervisningsmaterialerne at udmønte de gode intentioner. For undervisningens praksis betyder materialerne nok mere end de officielle bestemmelser.

Vagn OlufNielsen

Malerne i Vejle

*Sanne og John Hansen:
Kulør på Vejle gennem 100 år.
Om Vejle malersvende og deres
fagforening 1894-1994,
Vejle 1994, 71 s.*

I disse år bliver der udgivet en del bøger om organisations- og fagforeningshistorie i anledning af jubilæer. Blandt mange andre kan nævnes malerne i København, og nu har malerne i Vejle også fået deres jubilæumsskrift i anledning af deres fagforenings 100-årsdag den **1. juli** 1994.

Forfatterne har til fremstillingen brugt foreningens protokoller samt indsamlet erindringer fra gamle og nuværende malere, som alle takkes og nævnes i kildefortegnelsen sidst i bogen.

Malernes forbundsformand og Vejles borgmester ønsker i forordet malerne tillykke med jubilæet. Den egentlige tekst starter med beskrivelsen af den første fagforening for malere i Vejle, som blev oprettet i 1891. Det var otte malere, der prøvede, men pga. sortlistning måtte de opgive samme år. Først i 1894 kunne malerne danne en varig forening - denne gang med syv medlemmer.

Kun de første år var der større uoverensstemmelser mellem malermestrene og fagforeningen. Den sidste strejke blev gennemført i 1903, den varede i fire dage. Siden har parterne talt sig til rette.

I 1944 oprettede 23 lærlinge "Malernes lærlingeklub". Den eksisterede i tre år, men kunne ikke opretholdes, og siden da har der ikke mere været en lærlingeklub. Det betyder naturligvis ikke, at der ikke var lærlinge. Der var endog kvindelige lærlinge og nogle af dem fortæller om deres læretid omkring 1950 og om forholdet til svendene dengang.

Gennem tiden har det været diskuteret, hvorledes malerne skulle aflønnes: enten med time-løn eller i akkord. Vejle danner her ingen undtagelse. Akkordarbejde omtaltes første gang i forhandlingsprotokollen for 1896, da man forbød barnevognsmalerne at arbejde på akkord. I Vejle kæmpede malerne mod akkordens indførelse indtil 1918, da den blev gennemført for alle malere, som arbejdede i købstæderne. Akkord eller timeløn - den diskussion føres fortsat inden for malerfaget, og den vil nok også blive ført i fremtiden.

I overensstemmelse med spørgsmålets vigtighed behandles det da også udførligt i festskriftet. Om vinteren arrangeredes jævnligt - og det fortsattes - kurser i "opmåling" for arbejdsløse svende, da akkordarbejdet er kommet i faste rammer. I 1947 ansatte fagforeningen en opmåler til at opmåle akkordarbejdet, og malerne vedtog at slå formandsposten og opmålerstillingen sammen. I dag er der dog to opmålere i fagforeningen og ca. 20 pct. af alt arbejde opmåles.

Under den store arbejdsløshed i begyndelsen af 1930'erne besluttede malerne at stifte Malernes Andelsselskab, hvilket realiseredes i 1934. De svende, som indskød andele, havde førstret til at få arbejde her ved arbejdsløshed. Fra en beskeden start steg omsætningen år for år, og i dag er det den største malerforretning i Vejle.

Et andet af de større firmaer i Vejle - indtil det lukkede i 1983 - var Vejle Skiltefabrik. Her var der, ifølge de brugte erindringer, en særlig tone mellem mestre og svende. De fleste svende interesserede sig for kunst eller havde en kunstnerisk åre; en enkelt af dem kom senere til at leve som kunstmaler.

Bogen slutter med et bud på fremtiden. Det er normalt svært at spå om fremtiden, men det er helt klart, at malerfaget skal leve på kvalitet fremover. Dette kan kun ske ved en ordentlig uddannelse og efteruddannelse også i malerfaget. Det er især vigtigt, fordi der er så meget fusk og sort arbejde indenfor faget.

Bogen er rigt illustreret med mange gode billeder, der viser noget om malernes liv i Vejle gennem tiderne. Det er en udmærket ide at bruge erindringer og historier i sådanne skrifter; men det bør overvejes, om det måske også bevirker, at de virker for indforståede, at ingen andre end den umiddelbare adressat - her malerne i Vejle - har fornøjelse af skriftet.

Per Askbo

Den anden socialreform 1933

Iver Hornemann Møller:
Velfærdsstatens udbygning.
Den anden socialreform 1933,
Samfundslitteratur, Frederiks-
berg 1994, 161 s., kr 120.-,
ISBN 87-593-0333-6.

Iver Hornemann Møller har i dette arbejde behandlet drivkræfterne bag socialreformen af 1933. Til belysning heraf gennemgår forfatteren gårdejernes, industriernes og arbejdernes interesser i at indgå storpolitisk kompromisser under indtryk af verdenskrisens pres. Med udgangspunkt i begrebet projekt, der defineres som en gruppe af gensidigt forbundne ønsker, hensigter og handlinger, som noget villet, noget intentionelt, analyseres de politiske aktørers handlinger. Vi præsenteres for Socialdemokratiets krav om en socialreform, herunder en varig forbedring af støtten til de arbejdsløse, Venstres krav om støtte til jordbrugerne, og De Konservatives krav om beskyttelse mod udenlandsk konkurrence.

Hornemann Møller har klart blik for, at de grupper, der rammes hårdst af krisen, var særlig sultne efter et politisk forlig. Derfor blev det Venstre og ikke De Konservative, der kom til at deltage i det sagnomspundne Kanslergadeforlig januar 1933. Hornemann Møllers hovedpointe er således, at nok var socialreformen et produkt af det bevidst handlende Socialdemokrati, men partiet kunne først komme på banen under krisens tegn - som led i mere omfattende klassekompromisser, hvis hovedsigte var opretholdelse af de eksisterende produktionsforhold.

Alt dette er i hovedsagen fortalt før. Hornemann Møller søger imidlertid at trække trådene tilbage i historien, hvorved bogen kommer til at indeholde en oversigt over sociallovgivningen siden århundredskiftet og i et vist omfang også de klassekræfter, der lå til grund herfor.

Bogen afsluttes med en overordnet konklusion, hvor forfatteren på baggrund af tidligere arbejder og nærværende analyse præciserer, at "både velfærdsstatens tilblivelse og udbygning er i vid udstrækning sket bag om ryggen på de vigtigste aktører" (s. 160). Der argumenteres således for, at socialreformen set med de centrale politiske agenteres øjne i 1933 var et biprodukt af et økonomisk forlig. Det var ifølge Hornemann Møller ret tilfældigt, at socialreformen blev et element i Kanslergadeforliget. Med denne udgang har Hornemann Møller lagt op til fortsat debat. Det er således et åbent spørgsmål, om Hornemann Møllers udstrakte anvendelse af K.K. Steinckes erindringer fra 1947 udgør et tilstrækkelig solidt fundament til underbygning af den fremsatte tese.

Fatter man i første række interesse for drivkræfterne bag Kanslergadeforliget og ikke selve indholdet i forliget, kan Hornemann Møllers bog anvendes som en let tilgængelig introduktion. Overskrifter og opsummeringer i marginen bidrager til en læservenlig fremstilling.

Søren *Kolstrup*

Karl Kautsky liv og levned

Harald Koth: *"Meine Zeit wird wieder kommen ...". Das Leben des Karl Kautsky,* Dietz Verlag, Berlin 1993, 280 s. og 16 s. ill., DM 36.-, ISBN 3-320-01819-1.

En biografi om Karl Kautsky har ofte været efterlyst. Hidtil har der kun foreligget en række mindre biografiske skitser, hvoraf de fleste er skrevet i anledning af diverse "Kautsky-jubilæer" og ofte kun behandler enkeltaspekter af Kautskys liv og værk. Ellers har man været henvist til Kautskys egne selvbiografiske værker, som på mange måder ikke er anvendelige som kilde til belysning af de faktiske forhold. Med Harald Koths bog foreligger der altså for første gang en egentlig biografi om Kautsky.

Kautsky var i samtiden, og især i perioden fra Engels' død i 1895 og til 1914, generelt anerkendt som autoritativ fortolker af teoretiske spørgsmål i den tyske og den internationale arbejderbevægelse - som Marx' og Engels' "arvtager", og man kunne derfor med rette undre sig over, at der ikke tidligere er skrevet mere omfattende biografier om Kautsky, som det er tilfældet med en række andre samtidige teoretikere i den internationale arbejderbevægelse. Men efter splittelsen i forbindelse med 1. verdenskrig og den russiske revolution blev Kautskys teoretiske og politiske opfattelser vurderet vidt forskelligt i den kommunistiske og den socialdemokratiske lejr - og først og fremmest kritisk. Det samme gælder imidlertid også for størstedelen af forskningen i Kautskys politisk-teoretiske udvikling, hvilket selvsagt ikke gør

det nemmere at skrive en sammenhængende fremstilling af Kautskys levned.

I lyset heraf er det umiddelbart slående med hvilken lethed Koth går til opgaven. Der startes uden videre med Kautskys fødsel i 1854 og slutes knap 250 sider senere ligeledes uden videre med Kautskys begravelse i 1938, altså uden nogen egentlig indledning om bogens formål eller nogen konklusion om bogen resultater. Mellem disse - for en biografi jo ganske naturlige - yderpunkter er fremstillingen opdelt i 5 afsnit, der følger kronologien i Kautskys liv, men som også har til formål at afgrænse forskellige faser i, hvad der skildres som Kautskys opkomst, storhed og fald som socialistisk teoretiker i Tyskland og internationalt. En væsentlig del af Kautskys liv var jo hans politiske og teoretiske skrifter, som Koth derfor også inddrager og citerer eller refererer udførligt, men oftest er det ikke den indholdsmæssige analyse, men værkernes tilblivelsesomstændigheder og reaktionerne i offentligheden eller hos andre ledende socialister, der står i centrum for fremstillingen. Ud over Kautskys egne værker og anden samtidig litteratur, er kildematerialet først og fremmest breve, enten offentliggjort korrespondance mellem Kautsky og/eller andre teoretikere og partiledere eller diverse ikke-offentliggjorte breve, samt andet arkivmateriale. Altsammen anført bag i bogen i ikke mindre end 950 noter - fortløbende nummereret.

Koth har skrevet en meget informativ bog om Kautskys liv og værk, der er rig på detaljer af alle slags, og som når hele vejen igennem på en god og overskuelig

måde. Hvad angår Kautskys politisk-teoretisk udvikling er analysen imidlertid ikke særligt overbevisende. Fx er analysen af Kautskys forhold til darwinismen, som han - som mange andre på det tidspunkt - var optaget af, da han tilsluttede sig arbejderbevægelsen i 1875, inkonsekvent: Her mener Koth dels at Kautsky livet igennem var præget af darwinismen, dels at Kautsky i 1880'erne tog afstand fra darwinismen til fordel for marxismen og først i 1920'erne igen tilnærmede sig darwinismen - i øvrigt uden at Koth senere i bogen tager spørgsmålet konkret op for 1920'ernes vedkommende. Et andet eksempel er forsøget på en bestemmelse af Kautskys politiske og teoretiske position i perioden fra 1890'erne til 1914, hvor det ikke virker meningsfyldt at sammenfatte den i en enkelt, gennemgåede karakteristik på grund af de omfattende ændringer i den tyske og internationale situation samt i Kautskys opfattelser i løbet af perioden, som Koth også selv konkret gør rede for. Endnu et eksempel er vurderingen i slutningen af bogen af Kautskys samlede betydning, hvor Koth mener, at højdepunktet i Kautskys virksomhed lå i perioden før 1914, og tilslutter sig den vurdering, at Kautsky efter 1. verdenskrig kun var kendt for sit had til Sovjetunionen og sit forsvar for SPD's politik. Også her gælder det imidlertid, at konklusionen hverken hænger sammen med Koths faktiske analyse af Kautskys virksomhed under og efter 1. verdenskrig eller med Koths faktiske karakteristik af Kautskys position i perioden før 1. verdenskrig. De tre eksempler på uklar-

heder og selvmodsigelser, der her er fremdraget, er samtidig nogle af de omdiskuterede punkter i litteraturen om Kautsky, og her er måske det mest bemærkelsesværdige ved Koths bog: der er fuldstændigt afstået fra at diskutere eller bare nævne andre opfattelser af Kautsky i den foreliggende litteratur! Bogen udgør derfor ikke et bidrag til en nyfortolkning af Kautskys politisk-teoretiske udvikling, men fastholder tværtimod vurderinger, der ikke lever op til nyere forskning.

Men hvad angår beskrivelsen og analysen af Kautskys personlige forhold er bogen nyskabende. Dels sammenfatter den en række forhold, der tidligere kun har været spredt behandlet, og dels præsenterer den ny viden på en række områder, som ikke tidligere har været systematisk inddraget. Koth får sammenstillet et billede af personen Kautsky som, i hvert fald for ungdomsårenes vedkommende, vidner om et muntert, udadvendt og underholdende menneske, som heller ikke går fri af de mere eller mindre problematiske forelskelser, som de fleste oplever, og som i Kautskys tilfælde også fører til en skilsmisse i 1889 og indgåelse af et nyt ægteskab. Også det daglige familieliv skildres undervejs mht. arbejdsdelingen i hjemmet, gæstfriheden, de 3 sønners opvækst, fritidssysler samt ferierejser - når Kautskys arbejde tillod det. Med det voksende arbejdspress, og senere med alderen, opstod der også problemer med helbredet. Fra år 1900 var Kautsky flere gange på kurophold pga. overanstrengelse, og hvad deraf fulgte af både fysiske skavanker og "dårlige ner-

ver", hvor sidstnævnte angiveligt også forstærkedes af en ægteskabskrise i 1908 og nogle år derefter. Kautsky var dog livet igennem, uanset helbreds- og andre problemer, et uhyre produktivt menneske, og Koth opgør omhyggeligt arbejdsindsatsen på forskellige tidspunkter i Kautskys liv - kvantitativt målt i antal publikationer eller antal trykte sider - som stigende livet igennem, bortset fra perioden 1910-1914, hvor Kautsky ikke skrev nye bøger, og hvor Kautsky i følge Koth i det hele taget virkede "udbrændt". Udgangspunktet var ellers ret højt: i 1880-1882, Kautskys første år som egentlig "levebrødsocialist", skrev han i alt 1 større bog, 4 mindre bøger og 120 artikler - altså mere end 1 artikel hver anden uge.

Men Kautsky skulle jo også leve af at skrive. Hvervet som redaktør for tidsskriftet *Die Neue Zeit* i perioden fra 1883 til 1917 gav ham dog en sikker indtægtskilde. Efter en kort periode i 1918/1919, hvor Kautsky havde officielle - og lønnede - regeringsposter, var han igen henvist til at leve af at skrive, og en strøm af artikler skrevet med honorar for øje fulgte. Senere stillede SPD en slags pension til rådighed for Kautsky, som han modtog indtil partiets formue blev beslaglagt efter Hitlers magtovertagelse i 1933. I mellemtiden havde en række udenlandske partier, i øvrigt på initiativ af det danske socialdemokrati, i midten af 1920'erne oprettet en "Kautsky-fond" med det formål at sikre Kautsky økonomisk mulighed for at arbejde med større, teoretiske værker. Efter 1933 indledtes forhandlinger

med IISG i Amsterdam om erhvervelse af Kautskys bibliotek og arkiv til gengæld for en slags livrentepension. Kautskys materielle situation var altså ikke problemfri, men gennem de forskellige initiativer lykkedes det at løse den tilfredsstillende - endda godt og vel i følge Koth, der foretager en opgørelse af Kautskys indtægtskilder, og når frem til at Kautsky i sine sidste leveår havde en gennemsnitlig månedsløn svarende til en tysk faglært arbejders.

Spørgsmålet er så hvilken betydning de personlige forhold kan tillægges for Kautskys politiske og teoretiske virksomhed i arbejderbevægelsen. Koth lægger vægt på Kautskys personlige målsætning om at skaffe sig en levevej, når han skal forklare Kautskys oprindelige aktivitet i arbejderbevægelsen, og bogen videregiver også det indtryk at drivkraften, eller i hvert fald en af de afgørende faktorer, bag Kautskys senere virksomhed var ønsket om at gøre karriere. Formodentlig er dette ikke den fulde forklaring, da der vel også lå en del overbevisning og engagement for sagen bag indsatsen. I hvert fald virker det ikke plausibelt, når Koth uden belæg formoder, at Kautsky næppe bekymrede sig om, hvilken virkning det, han skrev, havde på læserne, fordi det for Kautsky bare gjaldt om at have noget klar til trykken. Koth prøver også at etablere en forbindelse mellem Kautskys personlige problemer og hans karrieremuligheder og aktivitetsniveau i bevægelsen. Skilsmissen betød et køligere forhold mellem Kautsky og Engels, som ikke kunne acceptere Kautskys handlemåde, hvilket

kunne have resulteret i, at Kautsky ikke havde fået adgang til Marx' og Engels' efterladte manuskripter. Skilsmissen skulle ligeledes have betydet mindre mulighed for praktisk-politisk aktivitet i årene 1888-1890. Også den forbigående ægteskabskrise i 1908 og årene derefter førte til et lavere praktisk-politisk aktivitetsniveau - fx var Kautsky nødt til at forlade den internationale socialistiske kongres i København i 1910 i utide pga. et nervesammenbrud. Til gengæld førte Kautskys personlige problemer her såvel som senere i livet til et højere politisk-teoretisk aktivitetsniveau, fordi Kautsky angiveligt skulle have kastet sig over arbejdet for at fortrænge problemerne. Men Koth går et skridt videre, når han etablerer en forbindelse mellem det private og det offentlige i Kautskys liv og værk, der ikke kun vedrører det ressourcemæssige så at sige, men også det indholdsmæssige, ved at hævde, at der bag Kautskys polemik med Rosa Luxemburg i 1910 om arbejderbevægelsens strategi også var personlige motiver, der udsprang af Kautskys formodning om, at Rosa Luxemburg ved at trække Luise Kautsky væk fra hjemmet var medvirkende til Kautskys ægteskabsproblemer! En sådan nærmest entydig årsagsrelation mellem det personlige og det politisk-teoretiske er dog kraftigt nedtonet i resten af bogen.

Koths bog har med sådanne forklaringsforsøg næppe bidraget til en yderligere forståelse af Kautskys politisk-teoretiske værk inden for den socialistiske bevægelse. Men hvis Koth har villet bibringe læseren nye informationer om personen Kautsky

og bidrage til et mere samlet billede af Kautskys liv, er formålet med bogen opfyldt.

Uffe Jakobsen

MEGA studier

MEGA Studien 1994/1.

Udg. af Internationale Marx-Engels-Stiftung, Amsterdam. - Dietz Verlag, Berlin 1994, 186 s., DM32.-, ISBN 3-320-01826-4.

I forbindelse med Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA) udkom i perioden 1978-1991 13 bind af Marx-Engels-Jahrbuch (se Arbejderhistorie 33 s. 96-100). Årbogen ophørte imidlertid samtidig med skiftet i udgivningskredsen af MEGA. Den nye udgiver, Internationale Marx-Engels-Stiftung, var dog klar over betydningen af en publikation, som ledsager MEGA på samme måde som årbogen gjorde.

Den nye udgivelse, som skal udkomme to - måske tre - gange årligt, har dog også en anden karakter end årbogen. Mens marxismen-leninismen dér var udgangspunktet, og i enkelte tilfælde også dominerede over videnskaben, så vil dette tidsskrift være et normalt videnskabeligt tidsskrift. Udover at være et organ i hvilket resultater af forskningen vedr. udgivelsen af MEGA kan udkomme, vil det offentliggøre bidrag - på engelsk, fransk og tysk - om Marx' og Engels' liv og arbejde, om deres kilder, om den historisk-konkrete kontekst, i hvilken de udarbejdede deres skrifter, om disses virkning og udbredelse og endvidere om selve MEGA. Som i årbogen skal der publiceres nyfundne tekster, som skulle have været

udgivet i allerede udkomne bind af MEGA, dokumenter, diskussionsbidrag, anmeldelser, rapporter fra relevante konferencer osv.

Det første nummer opfylder disse kriterier udmærket. Jürgen Rojahn, IMES' sekretær, analyserer MEGA's nyvundne position og udsigterne til at videreføre værket. Indtil 1990 var der udkommet 43 af de planlagte 142 bind, siden da er yderligere 4 bind udkommet, i løbet af de næste to år kan der udkomme ca. 5 bind og andre 24 bind er i arbejde dels i Moskva, dels i Tyskland - der er dog også inddraget franske og japanske medarbejdere - og Rojahn vurderer det således, at indtil år 2000 kan I. afd. være næsten afsluttet, mens II. afd. - Kapitalen og dens forarbejder, med mange nyudgivne manuskripter af Marx - vil være helt færdig. Selvom IV. afd. er kommet ganske godt med, er der lang vej igen, og III. afd., korrespondencen, halter langt bagefter. Men alt i alt tegner det godt for MEGA, selvom udgivelsestakten er blevet langsommere og tidligere medarbejdere er blevet fyret.

De nye udgivelsesretninglinjer offentliggøres med et forord af Jacques Grandjonc; Rolf Dlubek, medarbejder ved den hidtidige MEGA, giver et historisk rids over udviklingen af planerne for MEGA i SU og DDR. Det er interessant, MEGA var bestemt ikke uomstridt og kunne først efter en stor indsats triumfere igen. De politiske beslutningstagere især i SU var modvillige over for den historisk-kritiske metode, som MEGA skulle udarbejdes med. Men MEGA blev sat igang og ovenikøbet efter en omfattende international diskus-

sion, som udgiverne lagde op til ved at udsende prøvebind.

Dedikationer i bøger vurderes som breve, og skal ifølge planen udkomme som bd. 45 i III. afd., dvs. om mange år. Rolf Hecker og Larisa Mis'kevic har derfor samlet og beskrevet dedikationer i forskellige udgaver af "Kapitalen" og skrevet om disse binds skæbne. Et større antal af dem befinder sig i dag i Japan, hvor der er en meget stor akademisk interesse for marxismen. Fumio Hattori bidrager således med et mindre stykke om Marx' forhold til Buret; Marx har tilsyneladende haft modvilje mod Buret, og har ikke citeret ham, selv hvor han har brugt ham. Hattori er åbenbart ikke kommet så langt i sine undersøgelser, at han kan give et svar på dette forhold. Martin Hundt udgiver det første bevarede brev fra Marx, som dog kun er kendt i en afskrift. Brevet er skrevet i 1837 eller 1838 og er uden større betydning.

Meddelelser om og fra MEGA-arbejdet og flere interessante og kritiske anmeldelser af bl.a. russiske og japanske udgivelser afslutter dette første nummer.

Nummeret indeholder bidrag af forfattere fra Nederlandene, Frankrig, Tyskland, Rusland og Japan og vil i de kommende numre også inddrage forfattere fra andre lande, således Danmark, det er med andre ord et internationalt tidsskrift. Alt i alt vil tidsskriftet med den her lagte linje få væsentlig betydning for studiet af og forskningen i marxismen. Med "Nachträge" til MEGA-bindene bliver det uomgængeligt for alle, der bruger denne udgave.

Gerd Calle sen

Radikaliseringen af de offentligt ansatte

Flemming Mikkelsen:

Radikaliseringen af de offentligt ansatte i Danmark,

SFAH's skriftserie nr. 31,

København 1994, 195 s.,

kr. 195.-, ISBN 87-87739-35-6.

Det kostede kamp for de offentligt ansatte at blive en accepteret og integreret del af velfærdsstatens økonomisk-politiske system. Men i løbet af 1980'erne var det lykkedes. De offentligt ansatte, deres organisationer og aktionsnetværk bed fra sig og blev en reel magtfaktor, et nyt organisations- og forhandlingssystem på arbejdsmarkedet.

Undervejs måtte de offentligt ansatte gennem en kamp- og læreproces, hvor de lærte at bruge arbejderklassens traditionelle aktionsformer. Radikalisering for at blive en del af arbejdsmarkedets establishment, kunne man sige.

Flemming Mikkelsen bidrager til at beskrive denne udvikling med sin bog *Radikaliseringen af de offentligt ansatte i Danmark*. En af hans hovedpointer er, at kampen for at blive en accepteret del af arbejdsmarkedets organisatoriske og forhandlingsmæssige system gik over en radikalisering, som fik store dele af de offentligt ansatte til at anse strejker, politiske protestdemonstrationer og arbejds-efter-reglerne-aktioner som naturlige aktionsformer at gribe til, hvis det var nødvendigt for at forsvare sine interesser.

Flemming Mikkelsens bog tager sit analytiske afsæt i en oversigt over arbejdskonflikter blandt offentligt ansatte i en række industrialiserede lande og et over-

blik over konfliktudvikling blandt de offentligt ansatte i Danmark i perioden 1946-90.

Herudfra opstiller han nogle centrale hypoteser om udviklingen, som han så belyser nærmere gennem en empirisk analyse inden for 4 områder: postarbejderne, de offentligt ansatte EDB-folk, folkeskolelærerne og sundhedsarbejderne.

Begrænsningen til de 4 case-eksempler sætter nogle klare grænser for, hvor langt Flemming Mikkelsen kan nå. Den største begrænsning ligger formentlig i, at han bevidst har valgt 4 områder, hvor radikaliseringsringen har været særlig markant. Bogen behandler slet ikke de dele af den offentlige sektor, som slet ikke eller kun i ringe grad har været berørt af radikaliseringsringen.

Flemming Mikkelsen er klar over denne begrænsning. Hans ambition med bogen er da også primært at sandsynliggøre nogle centrale årsagssammenhænge og eventuelt fjerne andre.

En af de teser, som Flemming Mikkelsen ud fra casegangen må afvise undervejs, er en materialistisk tese om, at proletarisering af de offentligt ansatte (forringelse af arbejdsforholdene og tab af kontrol over arbejdsprocessen) skulle være en af årsagerne til radikaliseringsringen.

Flemming Mikkelsen mener derimod, at der er mere hold i de mere organisationsrettede og politiske forklaringer. Organisering, solidaritet, ressourcer og magt er ifølge bogen nogle af de centrale nøgleord, når man skal forklare de offentligt ansattes radikaliseringsring.

Bogen fremlægger nogle spændende teser om, hvordan de

offentligt ansattes konfliktvilje og -potentiale bygges op.

Fra midten af 1970'erne blev store dele af de offentligt ansatte gradvist inddraget i den konfliktbølge, som ungdomsgrupper sammen med militante arbejdspladser og venstreorienterede grupper havde startet i slutningen af 1960'erne. Tidens politiske og faglige miljø bidrog til radikaliseringsringen af de offentligt ansatte.

Flemming Mikkelsen ser en direkte parallel mellem de ungdomsgrupper, græsrodsorganisationer, studerende og andre, der kæmpede for at opnå økonomiske, sociale og politiske rettigheder, og de offentligt ansatte, der greb til stadigt mere radikale og omfattende kampformer for at opnå en ligeværdig plads i velfærdsstatens organisations- og forhandlingssystem.

Bogen viser, hvordan der foregår et samspil mellem de faglige organisationer og mere uformelle, arbejdspladsnære aktionsnetværk. De faglige organisationer leverer fra midten af 1970'erne og frem til midten af 1980'erne ressourcer til opbygningen af en række aktionsnetværk.

Når radikaliseringsringen ikke fortsætter efter 1986, kan det ifølge Flemming Mikkelsen skyldes, at de offentligt ansatte og deres organisationer i løbet af 1980'erne bliver en central og integreret part i den samlede organisations- og forhandlingsstruktur på det danske arbejdsmarked. Flemming Mikkelsen antyder, at de offentligt ansattes organisationer dermed opnår en pondus og gennemslagskraft, som gør det muligt at tage vinden ud af sejlene på de mere radikale aktionsnetværk.

Bogen er et tiltrængt bidrag til en historisk-sociologisk tesedannelse om de offentligt ansattes organisering og kamperfaringer i efterkrigstiden. Efter anmelderens opfattelse ligger bogens største force i de afsluttende teser om, hvorledes de offentligt ansatte først i løbet af 1980'erne bliver en integreret del af det økonomisk-politiske system, og hvordan de faglige organisationer og aktionsnetværkene udvikler sig i en slags symbiose, der også inddrager organisations- og forhandlingsystemet på det private arbejdsmarked.

Teserne fortjener, at Flemming Mikkelsen eller andre forfølger dette spor.

Bent Gravesen

Willi Münzenberg - un homme contre

Willi Münzenberg 1889-1940. Un homme contre. Colloque international Aix-en-Provence. Actes. 26-29 mars 1992.

Organisé par la Bibliothèque Méjanes et L'Institut de l'Image, Marseille 1993, Robert, 200 s., FF 165. - ISBN 2-84-109-004-3.

Den nye interesse for Münzenberg, der begyndte i midten af 1980'erne, er mundet ud i offentliggørelsen af Babette Gross' biografi over sin livsledsager, Willi Münzenberg. Eine Politische Biographie. Kollokviet i Aix-en-Provence marts 1992 om den tyske kommunist og propaganda-specialist Willi Münzenberg, også kaldet "handelsrejsende i Revolution", fik som sædvanlig sindene i kog. Indlæggene - nu i et bind på 200 sider - oses af uafsluttet polemik

om Komintern og stalinisme, om antifascisme og demokrati, om personligt mod og kold manipulation. Indlæggene er hovedsageligt fra franske og tyske historikere og journalister hvoraf en del er fra det tidligere DDR, bl.a. Harald Wessel, der fornylig har offentliggjort en Münzenberg-biografi.

Jacques Droz og Gilbert Badia søger i deres indlæg at opridse tider og motiver bag Münzenbergs politiske udvikling: traditionen tro beskrives han henholdsvis som æventyrer og kommunist i et, som manden med de mange ansigter, som den behårede ultra-venstre mand indtil 1935 eller som tidlig krypto-antistalinist. Münzenbergs aktivitet i årene fra 1923 til 1936 som ildsjæl bag bl.a. International Røde Hjælp og en række frontorganisationer mod racisme, fascisme og imperialismen og for fred belyses af Rolf Surmann, Yves Santamaria, Michel Dreyfus og Mustapha Haïkal.

Silvia Schlenstedt ser på Münzenbergs selvbiografiske bog *Die dritte Front* (1931) og peger på den betydning den svejtsiske anarkosocialist Fritz Brupbacher havde for Münzenbergs bevidstgørelse. Münzenbergs propaganda-arbejde både med dag- og ugeblade, foto og film, og ikke mindst den berømte "Braunbuch" om Rigsdagsbranden bliver beskrevet af en begejstret Jean-Michel Palmier. Lidt fra sidelinien kommer forfatteren Gilles Perrault med nogle betragtninger om samtidige forfattere (Manes Sperber og Arthur Koestler) negative syn på Münzenberg. Perrault morer sig i øvrigt over i dag at kunne høre "mænd, der var udmærkede sta-

linister i 50'erne og 60'erne, bebrejde Münzenberg dennes stalinisme, mens de selv hellere ville miste en arm fremfor at skulle skrive hans navn nogetsteds". "At han var stalinist er indlysende. Dengang var en ikke-trotskistisk kommunist nødvendigvis stalinist", "en fri mand i stalinismens tjeneste" skriver Perrault.

Walter Uka gør rede for de svejtsiske myndigheders nidkære interesse for den unge antimilitaristiske agitator og leder af Ungdomsinternationalen. Den endegyldige udvisning i 1918 dæmper ikke politiets interesse, der først stopper med Hitlers magtovertagelse i nabolandet og Münzenbergs flugt til Frankrig. Stéphane Courtois peger ihærdigt på den manipulatoriske side af den kommunistiske propaganda mod fascismen i sit indlæg om "antifascismen mellem demokrati og revolution". Et interessant bidrag leveres derimod af Gilles Vergnon, der gennem en række indikatorer søger at fange stemningen blandt franske ledende kommunister og tyske eksilkommunister i Paris 1933 straks efter Hitlers magtovertagelse. Chokket ved det store KPD's stille og pludselige sammenbrud rammer dybt. De mange vidnesbyrd (Ruth Fischer, Karl Retzlaw, Jan Frankel, Albert Vassart) Vergnon fremlægger, skaber et troværdigt billede af desillusionen og angsten i dele af eksil-miljøet, som ikke tror på en hurtig afslutning på Hitlerregimet. Münzenbergs pessimisme synes at have været ret tydelig.

I et bidrag til belysningen af "renegat-skikkelsen" fører Albrecht Betz problematikken omkring desillusionen frem til

Münzenbergs, Sperbers og Koestlers brud med den kommunistiske bevægelse i 1938-39. Dette bidrag er efterfulgt af det fransksprogede curriculum vitae, Münzenberg redigerede i 1939, sandsynligvis til brug for de franske myndigheder. Pierre Broué belyser Trotskijs syn på Münzenberg, der bestemte ikke lader noget tilbage af den romantisk-revolutionære, Gilles Perrault havde talt om. Trotskij tænkte i øvrigt at sagsøge Münzenberg for at lyve om Moskva-processerne; denne skulle efter Brupbachers udsagn til Trotskij i 1933 have sagt, at han ikke selv troede på de anklagedes tilståelser. Et centralt bidrag leveres af Ursula Langkau-Alex, der beskriver de venskaber og forbindelser Münzenberg satsede på. I sine forsøg på at undgå KPD-eksiladelsens politiske forfølgelser og intriger (især Walter Ulbricht) henvendte han sig til sine gamle venner i Komintern, bl.a. Dimitrov og Togliatti i Moskva, hvilket sandsynligvis tillod ham at holde sig klar af den stalinske likvideringsbølge. Samtidig støttede han sig til borgerlige og socialdemokratiske forbindelser i sine utrættelige forsøg på at fortsætte folkefrontspolitikken trods Kominterns gradvise skrotning af den. Tanja Schlie uddyber spørgsmålet om "tilfældet Münzenberg" som det er beskrevet i Kominterns og KPD's akter. Karlheinz Pech fremlægger et nyt vidnesbyrd, der synes at bekræfte Münzenbergs selvmord. Martin Rott afrunder diskussionen om Münzenbergs selvmord eller henrettelse.

Bogen giver et godt overblik over de nye spørgsmål, der nu

kan stilles - sammen med de gamle ubesvarede - siden en række arkiver er blevet tilgængelige.

Ole Jorn

Nyt (?) om Trotsky

Journal of Trotsky Studies, No. 2, 1994, Institute of Russian & East European Studies, Glasgow University, 242 s., £ 5.00 (29 Bute Gardens, Glasgow, G12 8RS, Scotland, UK).

Bindet indeholder 3 artikler af Vincent Barnett: Trotsky, Kondrat'ev, and Long Waves (s. 1-16), Alan Wald: Literature and Revolution. Leon Trotskys Contributions to Marxist Cultural Theory and Literary Criticism (s. 17-41) og Andy Durgan: Trotsky, the POUM and the Spanish Revolution (s. 43-74), en oversættelse af Trotskys "In Defence of the Party" (s. 75-223) og 5 anmeldelser (s. 225-240).

Barnett viser, at Trotsky i sin kritik af Kondrat'ev's teori om de lange bølger i den økonomiske udvikling ikke havde forstået denne teori. Alligevel mener Barnett, at Trotskys diskussionsbidrag er et interessant forsøg på at analysere økonomisk vækst. Wald, som tidligere bl.a. har skrevet en afhandling om de venstreintellektuelle i New York i mellemkrigstiden, beskæftiger sig ret omstændeligt med Trotskys litteraturkritik, som han åbenbart ikke vurderer særlig højt med undtagelse af et enkelt værk. Durgan skriver, at Trotsky ikke havde noget indgående kendskab til udviklingen i Spanien, ikke havde nogle kontakter i Spanien - den trotskistiske gruppe

der havde på sit højdepunkt ca. 30 medlemmer - hvilket ikke forhindrede ham i at skrive udførligt om den spanske borgerkrig. Resultatet blev derefter: hvis bare POUM havde ført en "korrekt politik", så havde resultatet været helt anderledes osv. Det kan ikke undre, at trotskisterne forblev en isoleret sekt.

Der er ingen indledning eller et anmærkningsapparat af betydning til oversættelsen af *In Defence of the Party*, som første gang udkom ca. 1907. Det fremgår ikke, at denne oversættelse er den første til engelsk (der eksisterer en tysk udgave), i hvilken sammenhæng værket udkom i sin tid og hvilken betydning det har. Oversættelsen fylder ca. 60 pct. af denne årbog; det forekommer, at det havde været mere rimeligt, at dokumentet var blevet udgivet selvstændigt med en indledning og noter.

Anmeldelserne er for de flestes vedkommende relevante kritiske analyser af nyere bøger af betydning for Trotsky og analyse af trotskismen.

Gerd Callesen

Røde Rosa

Toni Liversage: Røde Rosa. En bog om Rosa Luxemburg, Vindrose Kbh. 1994, 157 s., HL, 168,- kr, ISBN 87-7456-507-9.

Den 15. januar i år var det 75 år siden Rosa Luxemburg blev henrettet uden dom af en tysk officer. Hun blev brutalt myrdet og smidt i en kanal i Berlin. Den tyske revolution havde stået på i 3 måneder og hærledelsen troede på denne måde at have halshugget revolutionen.

Hvem var hun denne farlige kvinde? Kommanderede hun be- væbnede bataljoner?

Toni Liversage har prøvet at besvare spørgsmålet i en lille bog her i jubilæumsåret. *Røde Rosa* hedder den.

I kort form kunne svaret lyde: Rosa Luxemburg var en polsk-jødisk revolutionær, som kom til at spille en vigtig rolle i det tyske socialdemokrati i begyndelsen af dette århundrede. Sådan kan man givet læse det i en opslagsbog. Og dette svar udgør en del af Toni Liversages bog.

Vi følger således Rosa Luxemburgs kampe med den tyske partiledelse hele vejen fra århundredskiftet og frem til hun brød med Socialdemokratiet, da det ved 1. verdenskrigs udbrud støttede kejseren og den herskende klasse i at sende millioner af tyske arbejdere til slagterierne på slagmarken. Vi følger hende ind og ud af fængslerne. Og vi følger, hvordan hun smuglede sine artikler ud og hermed blev en drivkræfterne i dannelsen af Spartakusforbundet, som i 1918 blev til det tyske kommunistparti. Toni Liversage formår ret kortfattet at præsentere Luxemburgs positioner i revisionismestrident, massestrejkedebatten og imperialismediskussionen. Hun har ikke villet skrive en bog, som dybtgående præsenterede en teoretisk og politisk tænk. Hun har i højere grad villet skrive et politisk menneskes historie.

Vi følger også hendes uenigheder med en jævngammel revolutionær, nemlig Lenin. Hun kritiserede ham tidligt for at almenføre de særlige russiske erfaringer, for at overbetone centralismen og underbetone demokratiet. Og da revolutionen hav-

de sejret i Rusland, kritiserede hun igen Lenin for at erstatte arbejdernes demokrati med partiets diktatur, selvom hendes kritik først blev offentliggjort efter hendes død. Hun formede i denne kritik den berømte sætning: "Frihed er kun frihed for anderledes tænkende". Den er ikke blevet mindre aktuel med tiden. Hendes kritik af leninismen er, så kortfattet og skitseagtig den end er, af stor betydning, fordi hun her formulerer den første marxistiske kritik af den russiske revolution, før hun havde nogen mulighed for at se, hvor blodig ret hun fik.

Der findes imidlertid også et andet svar på, hvem Rosa Luxemburg var. Et svar som forholder sig til, at hun som kvinde var en ekstraordinær person i de sammenhænge, hun bevægede sig i. Udover kvindebevægelsens ledere var der få kvindelige revolutionære ledere, ja politikere overhovedet.

I de seneste år er hendes samlede breve udkommet i 6 bind. Dette nye materiale har ingen af hendes tidligere biografer kunnet udnytte i større udstrækning. I *Røde Rosa* får vi lange citater fra brevene, som dels viser hende som en lidenskabelig og klar brevsriver. Men Toni Liversage bruger ikke mindst citaterne til at tegne et billede af en kvinde, som er en moderne kvinde. Hun er en kvinde som vil leve sit eget liv og ikke et liv gennem en mand eller formet af en mands vilje.

Den vej hun har måttet gå for at komme på gymnasiet i Polen, hvor ingen jøder og da slet ikke jødiske piger var tiltænkt en videregående uddannelse, var hård og gjorde hende til oprører. Ve-

jen gik videre til universitetet i Zürich og frem til offentlige talerstole og underjordisk arbejde. Og fængslerne fuldendte den helt særlige erfaring den sensitive unge kvinde fik. Hun som egentlig var mere til musik og natur og var en habil malerinde satte hele sit gode hovede ind i kampen for et nyt og bedre samfund.

Igennem brevene til flere af mændene i hendes liv kan vi følge udviklingen af hendes selvbevidsthed. Hun lader sig ikke vejlede og véd præcis, hvor hun vil hen. Denne selvbevidsthed står iøvrigt ikke i modsætning til drømmen om familjeliv og et barn. Et liv fuld af drømme og kampen for at realisere nogen af dem.

Med sin lille bog formår Toni Liversage at tegne et fint portræt af ét af dette århundredes store politiske tænkere og aktivister og samtidig et portræt af en kvinde som i modernitetens tidlige fase var én af dem, der gik foran med lygten hævet for at sprede lys.

Morten Thing